

ԼԵԶՈՒԱԿԱՆ ԴԻՏՈՂՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

ՀԱՅՈՑ ԼԵԶՈՒԻ ՊԱՏՄՈՒԹԵՆԷՆ

Երեւանէն վերջերս լոյս տեսաւ Ս. Ղ. Ղազարեանի «Հայոց լեզուի համառոտ պատմութիւն» հատորը (տպ. 1954, էջ 471)։ Թէ հեղինակը ինչ առաւելութիւններ կը բերէ Աճառեանի համանուն գրքին վրայ՝ չենք կարող մանրամասնօրէն ըսել, քանի որ հանգուցեալ մեծանուն լեզուագէտին երկին ծանօթ ենք՝ «Սիոն» ամսաթերթին մէջ ժամանակին կատարուած արտասպումներէն միայն (1940-1950 շրջանին)՝*։ Մեզի այնպէս կը թուի, որ իրապէս ունի կարգ մը առաւելութիւններ՝ Մեսրոպեան գրաբարի քերականական (Ձեւաբանութիւն, Շարահիւսութիւն) բացատրութիւններու մեթոտիկ մանրամասնութիւններուն մէջ, հնդեւրոպական լեզուներու հետ բաղդատական մարզին մէջ, ինչպէս նաեւ Միջին Հայերէնի վերլուծական ներկայացումին ու հայ բարբառներու ծագումի եւ դասակարգումի խնդիրներուն մէջ։

Միւս կողմէ, հեղինակը կը ներկայացընէ տեսարանական կարգ մը հարցեր, ինչպէս՝ լեզուներու յեղաշրջումի եւ ժողովրդական լեզուի յեղափոխական ձկտումներուն նկատմամբ, ուր կարծէք կը տիրապետէ դիտումնաւոր մտայնութիւն մը. մանաւանդ որ յաճախ կը կրկնուին կարգ մը հաւաստումներ, միեւնոյն բանաձեւերով, զանազան գլուխներու տակ։

Յատուկ գլխակարգութեան մը տակ՝ կ'ուսումնասիրուի Գրաբարի վիճակը եւ ժ. դարերուն։ Դժբախտաբար ամբողջ տեղեկութիւններով միայն կը գոհանայ հեղինակը, լեզուական յեղաշրջումի լուրջ մոլշներ տալով (էջ 215-224)։ Կը համարինք որ յիշեալ դարերու մասին երկարա-

դոյն ուսումնասիրութեամբ մը ցայտուն առաւելութիւն կրնար ներկայացնել այս գիրքը, իր նախորդներուն վրայ։

Վերոյիշեալ գլուխին մէջ, Երեւանեան հայագէտը կարգ մը վճիռներ կու տայ, դէմ առ դէմ հանելով Մեսրոպեան հայերէնը եւ յաջորդ դարերու գրաբարը, ըսելով. հիմ հայերեւում... VII դարերից ի վեր. հիմ հայերեւի մէջ... մինչդեռ յոքերորդ դարից. գրաբարում... յոքերորդ դարից սկսած (քիչ առաջ յոքերորդ էր)։ Եիշյալ դարերից են... (էջ 220-221)։

Ճիշտ այս կէտին մասին է որ կ'ուզենք քանի մը լեզուական դիտողութիւններ կատարել։ Արդարեւ այդ հզորակացութիւններուն եւ տրուած օրինակներուն մէջ սրբորդած են կարգ մը անճիշտ տուեալներ, ամբողջ խնդիրը այլափոխելու կամ ջնջելու աստիճան։

Նիւթի յատակութեան եւ ընթերցողներու դիւրութեան համար, նախ կը ներկայացնենք ամբողջ հատուած մը (արեւմուտահայ ուղղագրութեան վերածած եւ կարեւոր ընդդռնումներով), հուսկ կու տանք դիտողութիւններու շարք մը։

ՂԱԶԱՐԵԱՆԻ ՀԱՏՈՒԱԾԸ

«Գրաբարում իբրեւ մակրայ էր դործածուած այլ բառը. ինչպէս՝ եթէ եւ այլ տեսանեմ զանօրէնութիւնը զայդ (եթէ մի

(*) Դժբախտաբար՝ Հայաստանէն, ներկայիս, ոչ մէկ հրատարակութիւն ուղղակի կը ստանանք (բացի Էջմիածին ամսաթերթէն), հակառակ մեր կողմէն կատարած զանազան դիմումներու, գրաւոր ու բերանացի։

անգամ էլ տեսնեմ այդ անօրէնութիւնը)։ ոչ եւս այլ փառաւոր արարից... եւ այլ ի քաղաք անդր ոչ մտից (եւ նորից այն քաղաքը չեմ մտնելու) են...։

«Եօթներորդ դարից սկսած այդ բառը դործածուել է նաեւ շաղկապի առումով. ինչպէս՝ ոչ գրով այլ՝ հոգով. մատնաւ եւ յարգարսն երբեմն փորձ մտնաւ, այլ ոչ ընդ երկար կալաւ. քէեւ գոցին յիս անօրէնութիւնք, այլ ոչ հայեցողութիւնք. կեմդանի քիւմ մարմնով, այլ տկար երկոքումք. նոքա այլ հասին, եւ զայն այլ առին. եւ կիմն այլ անտի է եւ այլն։

«Այս շաղկապը հետագայում հնչիւնափոխուելով դարձել է արեւմտահայերէնում ալ, իսկ ժամանակակից հայերէնում էլ»։

ԴԻՏՈՂՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

1. — Վերի հատուածին առաջին պարբերութեան նկատմամբ՝ նկատել կու տանք որ բոլոր վկայութիւններն ալ առնուած են Վենետիկի Նոր Հայկազեան Բառարանէն (Ա. էջ 82, սիւն 4., ստորեւ)։ Յաւալի է որ Ղազարեանի գրքին ետեւը զետեղուած մատենադիտական հարուստ ցանկէն դուրս թողուած է Նոր Հայկ. Բառարանը. բացակայ է նաեւ Հիւսիսային միջ յիշատակուած են մինչեւ անգամ Խ. Արուսեանի եւ Մ. Նալբանդեանի «Երկերի լիակատար ժողովածու»ներու իւրաքանչիւրին հատորներն առանձնակի։

2. — Այսպիսի հրատարակութեան մը մէջ, որ սահմանուած է համալսարանական շրջանակներու, փափաքելի է տեսնել իւրաքանչիւր օրինակի դիմաց՝ նաեւ տեղեկութիւններ օրինակի վկայութիւնը, ուրկէ քաղուած է յիշեալ վկայութիւնը, նը։ Գիտական սովորութիւն մըն է այս, որովհետեւ նոյնիսկ լիկիոնական շրջանակներու մէջ. եւ որ մեծ դիւրութիւն կ'ընծայէ ուսումնասէրներու։

3. — Իսկ զայլով նոյն հատուածին եր-

կրորդ պարբերութեան, կրնանք հաւաստել որ բոլորովին սխալ է, անճիշտ կերպով յիշատակուած են օրինակները եւ խառնի-խուռն դասակարգուած։ Տեսնենք մէկիկ մէկիկ։

ա. — Ոչ գրով, այլ՝ հոգով։ Այս օրինակը ոչ թէ Եօթներորդ դարէն, այլ՝ Մեսրոպեան շրջանէն է, Աստուածաշունչէն. տե'ս Բ. Կորնթ. գ. 6. ուր կը շարունակուի նոյն սոգը՝ նման բանաձեւով մը. զի գիրն սպանանէ, այլ՝ հոգին կեցուցանէ։

Նման օրինակներ, ուր այլ կը դործածուի իբրեւ շաղկապ՝ հակադրական իմաստով, շատ կարելի է գտնել Մեսրոպեան շրջանէն. ոչ միայն հացիւ կեցցէ մարդ, այլ՝ ամենայն բանիւ որ ելանէ ի բերան Աստուծոյ (Ղուկ. Դ. 4)։ Մի' յաղթիք ի չարէն, այլ՝ յաղթեալ բարեալն չարին (Հով. ԺԲ. 21)։

Առնենք օրինակի համար, Ոսկերեանի Եսայեայ Մեկնութեան առաջին հատուածին առաջին էջը. երեք անգամ կը հանդիպի այդ այլ շաղկապը. ահաւասիկ.

«Եւ այն իսկ դարձանալի է եկեղեցւոյ՝ ոչ զի յաղթեաց, այլ՝ զի այսպէս յաղթեաց. ... եւ ոչ միայն ոչ նուազի, այլ՝ եւս քան զեւս աճէ. ... որ ոչ մարդկան վայել է, այլ՝ մեծագործ Աստուծոյ»։

Ահա՛ հուսկ նախադասութիւն մըն ալ, ուր այլ դործածուած է թէ՛ իբր մակրայ եւ թէ՛ իբր շաղկապ. «ցայդ վայր եկեսցես եւ այլ մի' անցանիցես, այլ՝ այդրէն ի քեզ խորտակեսցին ալիք քո» (Յովբ. ԼԸ. 11)։

Ասոնք բոլոր Մեսրոպեան գրաբարի բովէն ելած օրինակներ են։ Հետեւաբար սրբալ է Ղազարեանի հաւաստումը, թէ Եօթներորդ դարէն սկսած՝ այլ բառը դործածուած է նաեւ իբրեւ շաղկապ։

Կ'անդրադարձնենք նաեւ որ ասոր համապատասխան ձեւն է՝ արեւմտահայերէնի մէջ՝ ԱՅԼ, եւ ոչ թէ ալ։

տեղեկութիւնները երկար են, ճշգրիտ, մանրամասն ու լրիւ. բայց ասոնց մասին արդէն ունէինք Մանանդեանի, Աղոնցի, Աւինեանի, Աճառեանի եւ Քարստի մանրագնին ուսումնասիրութիւնները: Երեւանեան այս հայագէտին նորութիւններ կ'ազնվակէինք. եւ կայ ալ այդ նորութիւնը. բայց դժբախտաբար սխալ տրուեալներով խառն:

Աւելի մանրամասնելով մեր խօսքը, նրկատել կու տանք՝ որ լեզուական յեղաշրջումի հարցը քննելու միջոց, մանաւանդ է-ժ դարերուն, մեծապէս ուշ դնելու է Աճառեանին մատնանշուած հանդիմութեան (analogie), ընդհանրացման (généralisation), եւ այլ լեզուաբանական օրէնքներու: Այսպէս, օրինակի համար, երբ բառ մը՝ Մեսրոպեան գրաբարին մէջ՝ զանազան իմաստներ ունի, հետեւիլ եւ ստուգել թէ ասոնցմէ ո՛րը կ'անհետանայ, եւ ո՛րը հետզհետէ կ'ընդհանրանայ յաջորդ դարերուն. ինչպէս է պարագան կտրեմ եւ կարդամ բայերուն, դարձալի հրամայականին: Կամ երբ Մեսրոպեան լեզուն մէջ՝ երկու բայեր նոյն նշանակութիւնն ունին, ասոնցմէ ո՛րը կը տիրէ յաջորդ դարերուն. ինչպէս է պարագան խեղդեմ եւ հեղձուցանեմ բայերուն: Կամ վերլուծել թէ ինչպէս մերձեցում բայի նրմանութեամբ կը կազմուի մօտեցում բայը, մօտ արմատէն, որ արդէն իսկ գոյութիւն

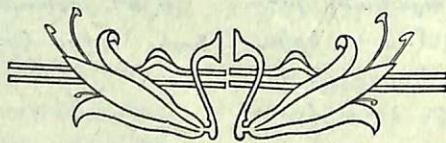
ունէր: Կամ թէ ինչպէս եկալիք - տարալիք - կալալիք ձեւերու նմանութեամբ կերտուեր ու ընդհանրացեր է դարձալի եւ այլն եւ այլն:

Հեղինակը ծանօթ է այս սկզբունքներուն, եւ ասոնց համեմատ ալ արդէն աշխատած է, միեւնոյն այդ գլուխին մէջ, հին բառերու յաջորդաբար ստացած ալաղան իմաստները ներկայացնելու պահուն (էջ 217). Կը դարմանանք թէ ինչպէս եւ ինչո՞ւ չեղած է եւ տեւական կերպով չէ հետապնդուած միեւնոյն նպատակը:

Ժիշտ է որ դիրքը կոչուած է «Համառօտ Դասագիրք», ուր անշուշտ չէր կարելի այս հարցերը մէկիկ մէկիկ ներկայացնել: Բայց դոնէ շատ աւելի ճշգրիտ եղբակացութիւններ կրնային տրուիլ: Յետոյ, չէ՞ որ միջին հայերէնի մանրամասն ուսումնասիրութեան նուիրած է 120 էջոց ընդարձակ գլուխ մը: Ուրեմն արդար է, եթէ պահանջենք որ աւելի բծախնդիր ըլլար նաեւ միւս մասերուն մէջ:

Մինչ կ'արձանագրենք այս տողերը, ամենեւին նպատակ չունինք թերագնահատել Դազարեանի գործը, որ ունի շատ արժէքաւոր կողմեր. այլ մի միայն դրդուած ենք Մեսրոպեան քարտուի հանդէպ բոլոր յարգանքէն ու սէրէն, որ անշուշտ չի հանդուրժեր լեզուական թերի տուեալներու:

Հ. ՆԵՐՍԷՍ ՏԵՐ ՆԵՐՍԷՍԵԱՆ

ՄՏԵՓԱՆՈՍ ՌՈՇՔԵԱՆԻ ԲԱՌԱՐԱՆԸ

(ՔՆՆԱԿԱՆ ՏԵՍՈՒԹԻՒՆ ՄԸ)

Շար. Բազ. 1955, Թ. 8-10, էջ 185

ՌԱՇՔԵԱՆԻ ԵԶԱԿԱՆ ՌԻԹԻՒՆՆԵՐԸ. - Մեր համեմատութեան սիւներուն մէջ իբրեւ հզական՝ Ռոշքեան ունի արքանայ (Եզեկ. Ի. 29), արեղանոց (պատ. Հայ.) արքայ, Ազեկալ (Աշխ.), ագուստար (Պատ. Հայ.), ագուստան, յարակաւորիւն (Մատ. Պատ.), յարագուսար (Տաղ), յարակցիւն (Տաղ Ննջ.), յարնարաց (Պատ. Սահ?), յայնագիւն (Եփր. աղ.), յաշիւ (Քաղ.?), յապատ, յապուեւ, յալիւր (պատ. Հայ.), յատեղէն (Մես. Պատ.), յատեկոց (պատ. Հայ.), յատիւնատան (պատ. Հայ.), յատիւնեղէն, յատիւնորիւն (Քաղ.?) բառերը:

Այս բառերէն ոմանք գուցէ անցնէին նաեւ Նձիւն մէջ, եթէ Ռոշքեան Բառարանին ամբողջական հատուածներ անոր ձեռքին տակ ըլլային, որովհետեւ կան անոնց մէջ իմաստով եւ ձեւով քիչ թէ շատ ընդունելի բառեր: Այս շարքէն դիտելի է արքայ բառը, որ ըստ Ռոշքեանի տեղի է արքայ բառը, որ ըստ Ռոշքեանի յունական ծագում ունի եւ կը նշանակէ աղախին: Զիկայ ոչ մէկ վկայութիւն զայն արդարացնող: Աճառեան կը դնէ զայն, առնելով Երեմիա վարդապետի Բառարանէն (« Բառգիրք Հայոց Երեմիա վարդապետի յԱւրիկոնայ » 1698), հնագոյն դապետի յԱւրիկոնայ, եւ գուցէ սա նկատի բան Ռոշքեանինը, եւ գուցէ սա նկատի ունեցած ալ ըլլայ զայն: Աճառեանի լռութիւնը Ռոշքեանի անուան՝ ցոյց կու տայ որ կամ անոր կարեւորութիւն չի տար որ կամ աչքի տակ չէ ունեցած զայն եւ իր ծանօթութիւնն ալ այդ գործին լոկ Նձիւն միջոցաւ է, որովհետեւ իր Յաւելիւն միջոցաւ է (էջ 57) աղբիւրներու շարուածին մէջ (էջ 57) աղբիւրներու մաքրին, խօսելով Ստեփանոս Լեհացիի մաքրին, կը յիշատակէ Նձիւն Բառաշարանին սին, կը յիշատակէ Նձիւն Բառաշարանին

տողերը, առանց բառ մը իսկ աւելի աւելցնելու իր կողմէն:

Երկրորդ դիտելի բառը՝ է արքանայ: Արքանայ գործածուած է Ս. Գրքի մէջ (Եզեկիէլ՝ Ի. 29) « բարձր տեղ » իմաստով: Ըստ Ռոշքեանի այս բառը յունական ծագում ունի եւ կը նշանակէ « սեղան կողմ, բարձրութիւն »:

Ուղիղ է Ռոշքեանի բացատրութիւնը, բայց նկատմամբ ծագումին՝ կը սխալի:

Տեսնենք նախ բերուած վկայութիւնը նախընթաց համարով միասին, աւելի հասկնալի դարձնելու համար կոչումը:

Հմ. 28. « Եւ տարայ զնոսա յերկիրն յոր ամբարձի զձեռն իմ տալ նոցա զնա. եւ տեսին անդ զամենայն բլուրս բարձր, եւ զամենայն ծառ վարսաւոր, եւ զոհեցին անդ դիցն իւրեանց, եւ կարգեցին անդ զոհս պատարագաց իւրեանց. եւ արկին զիւրեանս անուշութեան իւրեանց, եւ նուիրեցին անդ զնուէրս իւրեանց: 29. Եւ ասացի ցնոսա. զի՞նչ է արքանայդ այդ յոր դուք մտանէք. եւ կոչեցին զանուն նորա արքանա, մինչեւ ցայսօր ժամանակի »: (Եզեկիէլ, Ի. 28-29):

Երբայական բնագիրը ունի Habama⁽¹⁾, իսկ Եօթնամանից յոյն թարգմանութիւնը պահած է երբայական բառը նոյնութեամբ՝ Ἀβαμα.

Ահաւասիկ այդ համարը ըստ Եօթնամանից.

(1) F. Vigouroux. La Sainte Bible polyglotte, Paris 1906. Vol. VI.

(2) Ա. Գ.